

SOSIAL EKOLOGIYA: TİBBİ-EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Sosial ekologiyamı həmişə cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı fəaliyyətini, yəni subyekt–obyekt münasibətlərini öyrənən elm kimi qələmə verirlər. Sosial ekologiyanın belə şərhini onu coğrafi, bioloji və tibbi-bioloji aspektlərə yaxınlaşdırmaq cəhdini özündə birləşdirir. Bununla bağlı olaraq bu səviyyədə nisbi, müstəqil, müvafiq elmi istiqamətlər yaranmışdır: konstruktiv coğrafiya, təbiəti mühafizə biologiyası və insan ekologiyası. Bu istiqamətlər həqiqətən sosial ekologiyaya «daxil»dir, lakin o, bununla kifayətlənmir.

Sosial ekologiya gənc elmdir. Onun tərifini haqqında yekdil fikir yoxdur, hətta ictimai elmlər sistemində onun yeri tez-tez mübahisələr doğurur. Sosial ekologiyanın öyrənmə predmetini müəyyən etmək üçün, onun ictimai elmlər sistemində yerinin olmaması fikrini istisna edərək, müstəqil elm kimi əmələ gəlməsi və formalaşması prosesinə nəzər salmaq lazımdır. Mahiyyətcə, sosial ekologiyanın əmələ gəlməsi və formalaşması ətraf mühit problemlərinə sosiologiyanın daha da artan marağını əks etdirir, yəni insan ekologiyasına sosioloji yanaşma əvvəlcə insan ekologiyasını, sonra isə sosial ekologiyamı meydana gətirir.

Sosial ekologiya biologiyamın təsiri altında əmələ gəlmiş və inkişaf edərək anlayışlarının çoxunu canlılar biologiyasından götürmüşdür. Bununla yanaşı, sosial ekologiya coğrafiyamın məkan-zaman yanaşmasından və iqtisadiyyatın distribusiyası nəzəriyyəsiindən də istifadə etmişdir. Sosial ekologiyamın belə əmələ gəlməsi və inkişafı onun tədqiqat predmetinin müəyyən edilməsində öz əksini tapmışdır. Sosial ekologiyamın öyrənmə predmetinin müəyyən edilməsində bir çox müxtəlif cəhətlər olmasına baxmayaraq, onların arasında mühüm fərqlər yoxdur.

Sosial ekologiya elminin inkişafı Birinci Dünya müharibəsi illərindən başlayır. Həmin vaxtdan onun predmetinin müəyyən edilməsində ilk cəhdlər meydana çıxmışdır. Sosial ekologiyamın inkişafı 60-cı illərdə, xüsusilə 1966-cı ildə Sosioloqların Ümumdünya Konqresindən sonra daha da fəallaşdı. Sonrakı illərdə onun sürətli inkişafında 1970-ci ildə sosioloqların Varnada keçirilmiş növbəti konqresində ekologiyamın problemləri üzrə Ümumdünya Sosioloqlar Birliyinin Tədqiqat Komitəsinin yaranması böyük rol oynadı.

Beləliklə, sosial ekologiya sosiologiyamın müstəqil sahəsi kimi tanındı və onun sürətli inkişafına və predmetinin daha dəqiq müəyyənləşdirilməsinə təkan verildi.

Lakin ekoloji problemlər sadələşmədi və 60-70-ci illərdə onun öyrənilməsinə maraqlar daha da artdı. Sonralar insan ekologiyası haqqında daha bir konsepsiya yarandı. Yaradıcıları L.Şuor və D.D.Dunkan onu ekoloji kompleks konsepsiyası adlandırdılar və bu kompleksin 4 faktordan təşkil olunduğunu qeyd etdilər: populyasiya, mühit, texnologiya və təşkilat

(struktur). Onların hamısı səbəb və funksiyasına görə qarşılıqlı əlaqəlidir. Sosial-ekoloji tədqiqatlarda da eyni qarşılıqlı əlaqəli səviyyənin olması labüdlüyü qeyd olunur.

Vahid ekoloji qanunauyğunluqların fəaliyyəti baxımından əgər insanın mühitə münasibəti canlı orqanizmin münasibəti ilə eynidirsə, onda onların arasında heç bir mühüm fərq yoxdur. Onda, xəstəlik yalnız insanın bioloji uyğunlaşma səviyyəsinin və bioloji ekosistem elementlərinin sosial-ekoloji mühitə uyğunlaşma reaksiyalarının pozulmasıdır. Sosial ekologiya baxımından texniki tərəqqi daima insanın biotik və asmotik mühitini pozduğundan o, ekosistemin bioloji tarazlığının pozulmasında labüd olaraq meydana çıxır. Ona görə də sivilizasiyanın inkişafı ilə birlikdə xəstəliklərin artması labüdlüklə texniki tərəqqini müşayiət edir. Cəmiyyətin inkişafında hər növbəti addım qaçılmazdır və sivilizasiyanın mövcudluğunu sual altında qoyur. Ona görə də «vətəndaş cəmiyyəti»nin inkişafı terminologiyasında «sivilizasiya xəstəlikləri»ndən danışılır. İnsan və onun sosial-tibbi-ekoloji mühitinin belə münasibəti anlayışının dəstəklənməsi zərurətdən irəli gəlir. Bununla yanaşı insan ekologiyasının bir problem kimi inkişafı və sosial ekologiyaya çevrilməsi, insanın öz həyat mühitində vəziyyətini və ona münasibətini müşahidə etməyə imkan verməlidir. Sosiologiyanın ekoloji şərhinin kəskin tənqid olunmasına baxmayaraq, ictimai hadisələrin konseptual təhlilinin yeni cəhətləri üçün imkanlar yaranmalıdır.

Siyasi davranış fərqlərinin fundamental tədqiqi təkcə bir şəxsiyyətin xarakterik cizgilərini deyil, eyni zamanda insanın yaşadığı və işlədiyi (şəhər, kənd və s.) ərazi vahidinin xarakterik cizgilərini də nəzərə almağı tələb edir. Bu səviyyənin təhlili ilə əlaqədar olaraq bir sıra nəzəri və metodoloji problemlər bu cür ifadə olunmuşdur: sosial, lokal, regional, milli, fərdi və ya kollektiv. Bununla da bioloji determinantlara nail olunaraq ərazi vahidlərinin struktur dəyişmələri prosesində mikro və makrosəviyyəli münasibətlərin təhlili birinci plana çıxır.

Mahiyyətə, bioloji determinizmin sıxışdırılması və ərazi vahidlərinin struktur dəyişmələri prosesinin mikro və makrosəviyyəli münasibətləri təhlilinin ön plana çıxması, sosial ekologiyanın müstəqil, ictimai elm kimi meydana gəlməsi və inkişafı üçün şərait yaradır. Sosiologiyanın öyrənmə predmeti cəmiyyətin ən ümumi qanunauyğunluqları olduğundan o, insan ekosisteminin öyrənilməsində kənar qala bilməz, ona görə ki, cəmiyyət - insanların təbiətə və öz aralarındakı münasibətlərin (Marks) məcmusunu təmsil edir. Bununla da müəyyən mənada cəmiyyət və ondakı əlaqələri, həm də insanın təbiətlə münasibətini öyrənən sosiologiyanın daha tam inkişafına doğru mühüm addım atıldı. Əsas ictimai fəaliyyət kimi istehsal gəlincə, o, təbiətdən ayrılmazdır. Təbiət isə istehsal qüvvələrinin tərkibinə daxil olur və istehsalın mühüm tərkib hissəsini təşkil edərək əməyin, materiyanın təbiətlə mübadiləsi prosesini təmsil edir.

Sosial ekologiya ictimai elm statusuna malikdir. Öz predmeti kimi «bioloji determinizmi» uzaqlaşdıran sosial ekologiya ərazi birliklərində ictimai

münasibətlərin təhlili, insanı əhatə edən çoxmənəli əlaqələrin təsdiqi, insan və onun mühiti əlaqələrinin təhlilinə doğru daha çox istiqamətlənmişdir. O, həm təbiət, həm də humanitar elmdir. Sosial ekologiya öz spesifik rolunu oynaya biləcək elmdir, çünki bu sahədə çalışanlar, həyatın humanist şəraitinin təkamülünə cavabdeh olduqlarını dərinlən dərk edirlər.

«Sosial ekologiyanın, sosiologiya elminin müstəqil bir sahəsi kimi dəstəklənməsinə baxmayaraq, onun tədqiqat predmeti haqqında razılıq yoxdur. Yeni qəbul edilmiş predmet tərifinə görə o, təkcə mühitin (texnologiyanın inkişaf etmədiyi) insana vasitəli və vasitəsiz təsirini deyil, həm də təbii ehtiyatların istismarı üçün lazım olan insan qruplarının münasibətini də öyrənir. Belə çərçivələrdə ekoloji tədqiqatlar genişlənir, müasir Urbanizasiyalaşmış cəmiyyətin problemlərini də özünə daxil edir» (1). (Buraya Urbanizasiyalaşmış mühitin və sənayeni formalaşdıran mühitin tələblərinə insanların münasibəti; bu mühitin ailə və lokal münasibətlərə və müxtəlif tipli ictimai əlaqələrə qoyduğu məhdudiyət daxildir). Sosial ekologiya predmetinin bu istiqaməti belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, o «natural ekologiya» kimi «həyatı və inkişaf prosesini başa düşməyə və öz baxımını yaymağa» başlayır. Sosial ekologiya predmetinin belə anlamı ekoloji böhran dövründə meydana gəlmişdir. Bu böhran dövründə onun nəticələri və onların aradan qaldırılması tədbirləri bir çox elmlərin öyrənmə predmetinə çevrilmişdir. Bu nəticələrin öyrənilməsində sosiologiya kənar qalmamış və bu vəzifələri yerinə yetirməli idi.

Sosial ekologiyanın predmetinin təyin edilməsində kifayət qədər çətinliklər mövcuddur. Bunların əksəriyyəti ekoloji problemlərin sosioloji tədqiqatının kifayət qədər olmamasından irəli gəlir. Sosial ekologiyaya müstəqil elm kimi baxarkən müxtəlif sosioloqlara məxsus olan təriflərdən çıxış etməklə demək olar:

Sosial ekologiya – öyrənmə predmeti insan və onun mühiti arasındakı spesifik əlaqələri olan ayrıca sosioloji elmdir. Sosial ekologiya mühitin təbii və ictimai faktorlar məcmusu kimi insana təsirini və insan həyatının çərçivəsi kimi qavranılmış mühitə insanın təsirini tədqiq (spesifik həyat şəraiti ilə birləşmiş dünyanın ümumi konsepsiyası kontekstində) edir. Müasir tədqiqatlar yeni əmələ gələ biləcək və elmi cəhətdən dərk və həll olunmalı problemlərin həllində tədqiqat obyektlərini tamamlamağa imkan verir.

Sosial ekologiya - həyatın spesifik formalarını özündə birləşdirən dünyanın ümumi konsepsiyasından çıxış edərək, bioloji varlıq olan insanın sağlam həyatını nəzərə alır. Belə yanaşmanın kontekstində sosial ekologiya təkcə mühitin təsirini öyrənməli, həm də təbiətin saxlanması və ondan istifadəni zəruri olaraq nəzərə almalıdır, əks halda insanın özünün varlığı təhlükə qarşısında qalar. Müstəqil sosioloji sahə olan sosial ekologiya, təhlükə qarşısında qalar. Müstəqil sosioloji sahə olan sosial ekologiya, cəmiyyətin təbii və ictimai mühitə təsirini də öyrənir.

Sosial ekologiya təkcə inkişaf etməmiş texnologiyalı mühitin insana təsirinin öyrənilməsi ilə kifayətlənmir, müasir urbanizasiyalaşmış cəmiyyətlər, onlardakı ailə, qonşu və lokal münasibətlər vasitəsilə insana təsir edən ictimai

münasibətlər, həmçinin inkişaf etmiş sənaye ölkələrində mövcud olan müxtəlif tipli əlaqələr də onun tədqiqat obyektinə çevrilir.

Sosial ekologiyanın predmetinin insan və onun mühitinə münasibət kimi müəyyənləşdirilməsi insan və onun ətrafının öyrənilməsinə, həyat keyfiyyətlərinin ekoloji faktorlarının bizim ölkəmizdə və eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdə öyrənilməsinə müsbət təsir göstərir. Həyat keyfiyyəti isə belə müəyyən olunur: «Münasibətlərin məcmusu kimi fərdi, cəmiyyəti və təbii mühiti ələ əlaqələndirir ki, bu elementlərin hər birinin özünəməxsus xarakter və tələbatları olsun(2, s.7).

Həyat keyfiyyətinin belə anlamını - təmiz, zəngin və gözəl təbiətsiz sağlam həyat yoxdur - nəticəsinə gələn tədqiqatlar da təsdiq edir. Öz davranışını cəmiyyətin başqa üzvləri ilə bağlayan insanın özünün yaşadığı və formalaşdığı ictimai-iqtisadi münasibətləri və insan ekosisteminin vəziyyətini nəzərə almadan yüksək həyat keyfiyyətinə nail olmaq olmaz. Tədqiqatlar göstərir ki, həyat keyfiyyəti problemi və ətraf aləmin müdafiəsi ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif əhəmiyyətə malikdir. Birinci halda - ETİ nəticəsində biosferdə dəyişmə baş vermiş, sənayesi inkişaf etmiş ölkələr, digər halda - bir çox ölkələrin ətraf aləmi hələ də çirklənmiş, evsiz-əşiksiz insanları isə ac-yalavac dolaşır. Onların həyat keyfiyyətinə gəlincə, «yaxşılaşdırmaq» sözü yerinə düşür...

Əgər biz suyu, kanalizasiyası, istiliyi olmayan, yağışdan, günəşdən, epidemiyalardan müdafiə olunmayan böyük şəhərlərin kasıb rayonlarında öz komalarını tikən miqrant populyasiyasını nəzərdən keçiririksə, onda həyat mühitinin keyfiyyəti haqqında danışmağa dəyməz. Müasir dünya üçün bu problemin nə qədər xarakterik olduğunu yeni məlumatlar da göstərir. Bu məlumatlara görə, dünyada hər il acliqdan 30 milyon insan ölür, onlardan 18 milyonu uşaqlardır, insanın ömrü isə inkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf etməmiş ölkələrə nisbətən 16 il çoxdur. Nyu-Yorkda çıxan Dünya bankının Atlasında 1985-ci ildə ilk dəfə həyat keyfiyyətli faktorlar göstərilmişdir: həyatın uzunluğu və əsas məktəbə gedən uşaqların sayı. Bu məlumatlara görə, dünya əhalisinin 3/4 inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayır. Bu ölkələrdə ömrün uzunluğu 1960-cı ilə müqayisədə 45 yaşdan 1985-ci ildə 60 yaşa, 1990-cı ildə 70-75 yaşa çatmışdır.

Sosial ekologiyanın verdiyi biliklər təkcə insanların təbii mühitini yaxşılaşdırmaq və müdafiə etmək imkanı verməklə kifayətlənməli deyil, həm də onların ictimai sağlamlığını da yaxşılaşdırmalıdır. Təbii və ictimai mühitin elementləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə olduğundan, təbii mühitin yaxşılaşması və müdafiəsi ictimai sağlamlığın vəziyyətini nəzərə almadan insanın mövqeyinə böyük effekt verə bilməz. Təbii yoxsa ictimai mühitin faktorlarının- hansının insana daha çox zərər verdiyini demək çətindir.

Buna görə də sosial ekologiya hər iki mühiti öz məcmusunda - «insan ömrünün çərçivəsi» kimi öyrənməlidir. Tədqiqatlar nəticəsində həm təbii, həm də ictimai mühitin sağlamlıq şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün tövsiyələr əldə olunmalıdır.

Sosial ekologiyanın biliklərinin ətraf aləmin yaxşılaşdırılması və müdafiəsi məqsədilə keçirilən ictimai aksiyaların elmi-nəzəri əsası olmaq üçün ekoloji şüuru inkişaf etdirmək olduqca vacibdir. Belə şüurun formalaşmasında ətraf aləmin yaxşılaşması və müdafiə olunması haqqında biliklərin yayılması mühüm rol oynayır. Bu şüurun formalaşmasında və onun əsas problemlərinin öyrənilməsində xüsusi rol (analitik sorğular nəticəsində) təhsil sistemində məxsusdur.

Elmi-texniki nailiyyətlərin cəmiyyətin iqtisadi, mədəni və sosial inkişafında rolu böyükdür. Lakin elmi-texniki tərəqqinin nəticələrinin istehsal praktikasına və təsərrüfat fəaliyyətinə tətbiqi cəmiyyət və təbiət arasında ekoloji tarazlığın tez-tez pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Ətraf aləmin mühafizəsi problemlərinin yaranması təkcə elmi-texniki inqilabın nəticələri ilə deyil, həm də bir sıra sosial-tibbi-ekoloji səbəblərlə və qlobal problemlərlə şərtlənir.

Buna görə də sivilizasiyanın inkişaf imkanlarını təkcə cəmiyyətin sosial-iqtisadi və qlobal problemlərinin həlli ilə deyil, həm də bioloji varlıq kimi insan həyatının təbii şəraitlərə uyğunlaşma qabiliyyəti və istehsal qüvvələrinin sürəti arasında yaranmış parçalanmanı aradan qaldırmaq zərurəti ilə bağlamaq lazımdır.

Əhalinin sayının artmasını, ətraf aləmin bütövlüyünün pozulmasını və intensiv çirklənməsini labüd olaraq müşayiət etmiş XX əsrin elmi-texniki tərəqqisinin nailiyyətləri sənayesi inkişaf etmiş ölkələrin sürətli iqtisadi artımına səbəb olmuşdur. İqtisadi artım o deməkdir ki, insan istehlak etdiyi məhsulları böyük həcmdə götürmək üçün istifadə etdiyi sahənin hər vahidinə daha çox enerji sərf edir. Sahə vahidinə sərf edilən enerjinin artması isə praktikada qlobal ekosistemin daha çox dağılması deməkdir.

Qlobal ekoloji problemlərin yaranmasında biosferin çirklənməsinin əsas mənbələri olan energetika, sənaye və nəqliyyatın xüsusi rolu vardır.

Müasir energetika ekologiyaya çox güclü təsir göstərir. Sənaye istehsalına çəkilən xərclərin getdikcə artması meyli onun xarakterik əlamətidir. 60-cı illərdən başlayaraq dünyada enerji istehsalının kəskin artması, bununla bağlı təbii enerji ehtiyatları mənbələrinin (neft, kömür) azalması insanın yaşayış təbii mühitinin çirklənməsini daha da artırdı (yanacaqın yandırılması nəticəsində ayrılan azot oksidləri, kükürd və s.). Bunun nəticəsidir ki, 1973-cü və sonrakı illərdə dünyada baş vermiş neft böhranı ABŞ, Yaponiya və Qərbi Avropada atom energetikasının inkişafını kəskin sürətdə artırdı. Bir tərəfdən energetika insanların maddi rifah halının yaxşılaşmasına kömək göstərir, digər tərəfdən isə iqtisadi tərəqqinin inkişafı sənaye və onun tullantıları ilə birlikdə həyat mühitinin mənfə antropogen faktoruna çevrilir. Bir çox kimya, neftayırma, maşınqayırma, metallurgiya müəssisələri və sənayenin digər sahələri onilliklərlə atmosfərə, açıq su hövzələrinə müvafiq təmizləmə aparmadan üzvi və qeyri-üzvi çox güclü toksik çirkləyicilər atmışlar.

Bizim zamanımızı əsaslı olaraq «zibil sivilizasiyası» adlandırırlar. Əgər 1970-ci ildə mühiti çirkləndirən sənaye tullantılarının ümumi həcmi 40

mlrd. ton təşkil edirdisə, 2005-ci ildə bu rəqəm 100 mlrd. ton, yəni 2,5 dəfə arta biləcəyi proqnozlaşdırılmışdı.

Ətraf mühitin vəziyyətinin pisləşməsində avtomobil nəqliyyatının da mühüm payı vardır. Avtomobil mühərriklərinin işlənmiş qazlarında 170 toksik komponent var və onlar atmosferi çirkləyən maddələrin 70–90%-ni təşkil edirlər. Son 40 il ərzində dünyada minik avtomobillərinin sayı 53 milyondan 430 milyona qədər artmışdır. Proqnozlara görə dünya avtoparkı 2010-cu ildə 1 mlrd. vahidə, 2030-cu ildə 1,5 mlrd. vahidə çatacaq. Bu o deməkdir ki, ağır metalların ionlarının, SO, SO₂, karbohidrogenlərin və xlorftor-karbohidrogenlərin tullantılarının artımı daha böyük dərəcədə olacaqdır.

İcməli su ehtiyatlarının sürətlə azalması mütəxəssislərin ciddi həyəcanına səbəb olmuşdur. Dövr etmiş, çirklənmiş suların və ya dəniz suyunun təmizlənməsi çox böyük miqdarda kapital xərcləri tələb edir. Yalnız ABŞ-da bu məqsədlərə 2000-ci ildə 500 milyard dollar ayırmaq planlaşdırılmışdı.

İcməli suyun çirklənməsi, qidanın zəifliyi, çirklənmiş hava, antisanitar həyat şəraiti, sənaye tozu, səs vibrasiyaları, ionlu və ionsuz şüalanma, toksiki infeksiya və mühitin digər faktorları fiziki cəhətdən zəifləmiş və çoxsaylı xəstəliklərə tutulmuş adamların sayının artmasına səbəb olur.

Ətraf ələmə çoxfaktorlu antropogen təsir - ekoloji fəal maddələrin, o cümlədən insan və heyvanın genetik aparatına mənfi təsir edən intensiv axın ilə xarakterizə olunur (kanserojen, mutagen, tetrogenlər). Öz genetik hüceyrəsini gizli uyğunlaşma keçirərək dağıtmış insanın sağlamlığı daha çox təsirlərə məruz qalır. İnsanın həyat fəaliyyəti nəticəsində orqanizm hüceyrələrinin dağılması əsas pozuntulardan biridir. Zəif inkişaf etmiş ölkələrdə genetik və psixi xəstəliklərin artması, insan orqanizminin immun statusunun aşağı düşməsi və yeni xəstəliklərin əmələ gəlməsi insan genofondunun parçalanmağa başlamasından xəbər verir.

Əgər 1900-cü ildə planetimizin əhalisinin sayı 1,9 mlrd, 1987-ci ildə 5 mlrd. idisə, BMT-nin proqnozuna görə 2002-ci ildə bu 7,4 mlrd. təşkil etməli idi.

Əhali artımının aşağı düşməsi əlamətləri olmadığından baxmayaraq, insanların mütləq sayının hələ bir müddət artacağı və növbəti yüzilliyin sonuna qədər 12 mlrd. təşkil edəcəyi xəbər verilir ki, bu da stasionar fazanın, yəni maksimal sayın başlanğıcı deməkdir. Əhəlinin sayının artımı xammal çıxarılmasının kəskin artması, enerji istehsalı, su istehsalı və s. ilə bağlıdır. Bu, xəstəliklərin və acların, var-yoxdan çıxmışların sayının artması deməkdir (xüsusilə «Üçüncü dünya ölkələri»ndə). Elmi-texniki tərəqqi bəşəriyyəti yeni xammal və enerji mənbələri ilə təmin etməsinə baxmayaraq, 30–50 il ərzində planetin bütün ehtiyatları qurtarmaq təhlükəsi ilə qarşılaşacaqdır.

Nə qədər mürəkkəb və çətin olsa da bəşəriyyət doğum problemini həll etmədən keçinə bilməz. Belə ki, beş kritik faktoru (əhali, istehsal, ətraf ələmin çirklənməsi, ehtiyatlar, qida) nəzərə almaqla, bəşəriyyətin inkişaf dinamikası modelinin sistemli təhlili bazasında alimlər belə nəticəyə gəlmişlər ki, hər gün davam edən Yer əhalisinin ekspotensial artımı ekosistemi bu artımın həddinə

yaxınlaşdırır. İnkişafın stasionar fazası yəqin ki, XXI əsrdə başlanacaq, ona görə ki, texniki tərəqqinin «ənənəvi» sürətində təkcə ərzaq problemi böyük miqyaslarda böhran xarakteri daşıyacaq. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1798-ci ildə oxşar proqnoz verərək qeyd etmişdilər ki, bəşəriyyətin mövcudluğu üçün vasitələr yaratmaq bacarığından, artım bacarığı daha yüksəkdir. Bizim zamanəmizdə bunun tətbiqi bəşəriyyətin artan tələbatlarını, planetin azalan ehtiyatları ilə təmin etmək imkanının uyğunsuzluğu deməkdir (təbii ehtiyatları dağıtmaq şərti ilə). Əlbəttə, başqa orqanizmlərə nisbətən insan cəmiyyətinin inkişaf xarakterinə və artım dinamikasına mənəvi-etik və sosial-etik faktorlar da əlavə təsir göstərirlər.

XXI əsrin ərəfəsində demoqrafik partlayışla əlaqədar insan cəmiyyəti və təbiətin ahəngdar mövcudluğu problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həyat şəraitini proqnozlaşdırmaq və ehtiyatların tükənməsinin qarşısını almaq üçün ətraf ələmin böhran vəziyyətini müvəffəqiyyətlə dəf edərək, bəşəriyyətin bütün maddi və intellektual ehtiyatlarından sərt qənaət və qayğı ilə istifadə olunarsa, qəbul edilmiş minimal maddi rifah halını saxlamaq mümkün olar. Bunun üçün qlobal ekoloji böhran şəraitində sərvətlərin və itkilərin ümumbəşəri şkalasına yenidən baxılmalıdır. Yerdə ən yüksək sərvət – insan həyatıdır. Sağlamlığa haqq - insanın əsas hüququdur. Genetik irs – bütün bəşəriyyətə məxsus xəzinədir. Onu dəyişmək olmaz, ətraf ələmin qeyri-sabitliyi isə insan orqanizminin ümumi ahəngini poza bilər. Cəmiyyətə elə elmi təsəvvürlər lazımdır ki, onların tətbiqi təbii mühitə mənfi təsir etməsin. Bununla əlaqədar V.İ.Vernadskinin noosfer təlimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Biosferin belə vəziyyətində insan şüurlu olaraq elmin aparıcı rol oynadığı idarəetmə funksiyasını özünə götürür. Noosfer - təkcə biosferin təkamül mərhələsi kimi deyil, həm də planetar miqyasda insan cəmiyyətinin elmi təşkili kimi çıxış edir.

Təbiət və insanın ayrılmaz ahəngdar vəhdəti tədricən insanın şüuruna və mədəniyyətinə təsir göstərir. İnsanların şüurunda məsuliyyətsiz, səriştəsiz və savadsızlıq nəticəsində meydana gələn eybəcər təzahürlərə qarşı daxili protest yaranır: ətraf ələmin çirklənməsi ilə təbii ehtiyatların yirtici istismarına, ağılsız təsərrüfatçılığa və mənasız silahlanmaya qarşı... Bütün bu təzahürlər yalnız insan və ətraf mühitin ahəngdar vəhdətinin dərinədən dərk edilməsi nəticəsində həll oluna bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Андреев Е.М. Продолжительность жизни: анализ и моделирование. М., 1992.
2. Антонюк И.И., Ермаков С.П. Анализ тенденций смертности Архангельской области в 1990- 1992 гг. (Эколого- демографический подход). Всерос. сб.науч. тр., ч.1. М., 1996.

3. Байевский Р.М. Экология человека. М., 1998.
4. Барулин В.С. Социальная философия. М., 2000.
5. Бархин М. Г. Структура и композиция. М., Наука, 1996.
6. Бачинский Г.А. Социозэкология: теоретические и прикладные аспекты. Киев, 1998.
7. Бестужев-Лада И.В. Мир нашего завтра. М., Мысль, 1996.
8. Бирюков В.А. Региональные особенности дожития населения крупных городов СССР. М., 1990.

РЕЗЮМЕ

Сардар Мустафаяев

Социальная экология: теоретико-методологические аспекты медико-экологических проблем

С развитием общества, материальной и духовной культуры изменяются экологические условия, и осложняется психологический климат. Это обуславливает необходимость совершенствования адаптационных механизмов человека. Поэтому психология и экология человека должны не только взаимодействовать, но и в тесной связи с географией, медициной и особенно с общественными науками.

Социальная экология не ограничивается изучением только лишь влиянием среды с неразвитой технологией на человека. Объектом социальной экологии становятся современные урбанизированные общества, общественные отношения в них, влияющие на человека посредством семейных, соседских и местных взаимоотношений, а также разного типа отношения, существующие в промышленно развитых странах.

SUMMARY

Sardar Mustafayev

Social ecology: theoretical and methodological aspects of medico-ecological problems

The complete and reliable information is needed for decision making in realization of the tasks in medico-ecological monitoring, situation forecasting and management. Social ecology does not confine itself to study of only impact of the medium with undeveloped technology upon a man.

The urbanized societies, the social relations influencing on a man through family, neighbour and local relations, as well the relations of different type existent in the advanced industrial countries.